

ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ:
НАУКОВІ ЗАПИСКИ

ПРОФЕСІЙНА ОСВІТА

УДК 323.1:316.347

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.13284347>

Формування національної ідентичності особистості в умовах сучасних викликів

Філіпчук Оксана Романівна

аспірантка, Волинський національний університет імені Лесі Українки,
пр. Волі, 13, м. Луцьк, Україна, 430025 ORCID ID <https://orcid.org/0009-0005-0566-5102>

Прийнято: 19. 07. 24 | Опубліковано: 29. 07. 24

Анотація. У даній роботі представлено основні теоретичні положення щодо формування національної ідентичності учнівської молоді в умовах сучасних викликів. У межах сучасного наукового дискурсу проблема національної ідентичності є комплексною і міждисциплінарною, оскільки її досліджують практично в усіх царинах соціогуманітарних наук.

На основі міждисциплінарного аналізу у статті виокремлено теоретичні засади формування національної ідентичності в сучасних реаліях.

У представленій статті підкреслюється, що проблема формування національної ідентичності у контексті глобалізації, інтеграції, соціальних змін, воєнних дій та кризи цінностей набуває особливої значущості та особливого змісту для молодого покоління в Україні.

У статті розкрито явище глобалізації, як один із викликів суспільству. Протягом останніх десятиліть, глобалізація набула статусу неспростовного факту нашої реальності. Підкреслюється, що глобалізація є процесом, який руйнує національні кордони, трансформує національні економіки, культури та технології. Глобалізація представляє собою небезпеку втратити національну ідентичність, національну культуру та самобутність.

Внаслідок широкомасштабної збройної агресії росії, в Україні склалася нова дійсність, яка посилила ризик втрати національної ідентичності та цілісності держави.

У статті визначено особливості формування національної ідентичності учнівської молоді в умовах сучасних ризиків та викликів. Зазначено, що всебічна національна ідентифікація та самоідентифікація формується і стверджується в людині свідомо і тісно пов'язана з її переконаннями та ціннісними орієнтаціями.

Труднощі у формуванні національної ідентичності полягають у тому, що вона має охоплювати соціальні, економічні, політичні та культурні ознаки єдності українців, представляти свій національний простір, не обмежуючи права на поширення інших ідентичностей.

***Ключові слова:** ідентичність, національна ідентичність, глобалізація, підлітки, російсько-українська війна.*

Formation of national identity in the context of modern challenges

Filipchuk Oksana Romanivna,

PhD student, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli Avenue, Lutsk,
Ukraine, 430025 ORCID ID <https://orcid.org/0009-0005-0566-5102>

***Abstract.** This paper presents the main theoretical provisions on the formation of national identity of students in the context of modern challenges. Within the framework of modern scientific discourse, the problem of national identity is complex and interdisciplinary, as it is studied in almost all areas of the social sciences and humanities.*

On the basis of interdisciplinary analysis, the article outlines the theoretical foundations of national identity formation in modern realities.

The article emphasizes that the problem of national identity formation in the context of globalization, integration, social change, warfare and the crisis of values is gaining special significance and special meaning for the younger generation in Ukraine.

The article reveals the phenomenon of globalization as one of the challenges to society. Over the past decades, globalization has acquired the status of an irrefutable fact of our reality. It is emphasized that globalization is a process that destroys national borders, transforms national economies, cultures and technologies. Globalization poses a danger of losing national identity, national culture and originality.

As a result of Russia's large-scale armed aggression, a new reality has emerged in Ukraine, which has increased the risk of losing national identity and the integrity of the state.

The article identifies the peculiarities of forming the national identity of student youth in the context of modern risks and challenges. It is noted that a comprehensive national identification and self-identification is formed and affirmed in a person consciously and is closely related to his or her beliefs and value orientations.

The difficulty in forming a national identity lies in the fact that it should cover the social, economic, political and cultural features of the unity of Ukrainians, represent their national space without restricting the right to spread other identities.

Keywords: identity, national identity, globalization, adolescents, russian ukrainian war.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Формування національної ідентичності у зростаючої особистості є загальнодержавною проблемою. Важливість поставленої проблематики обумовлена потребою усвідомлення та прийняття національних і культурних надбань українського народу, відновлення історичної пам'яті, захисту та збереження національної ідентичності, що ґрунтується на автентичності та традиціях.

Надважливість та значущість проблеми, щодо формування національної ідентичності у зростаючої особистості в аспекті сьогоденних викликів, презентована в законодавчих документах в: Законі України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» (2022 р.), Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року (2023 р.), Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України (2022 р.) та інших.

Вивчаючи процес становлення та формування національної ідентичності, доцільно звернути увагу насамперед, що існує низка факторів, котрі мають значний вплив на цей процес. Зазвичай, це можуть бути політичні кризи, війни, збройні конфлікти, котрі змушують кожну особистість себе ідентифікувати. У середовищі близьких людей значно посилюється єднання людей, підтримка та солідарність. До згуртування спонукає намагання людини отримати підтримку в скрутній ситуації, водночас виникає бажання допомагати іншим.

Проблема формування національної ідентичності учнівської молоді набула актуальності через особливість стрімких трансформацій сучасного соціокультурного простору та широкомасштабного вторгнення росії в Україну,

результатом яких стають кризи ідентичностей, розмиття засад національної культурної парадигми.

Зasadничою ідеєю в такій ситуації, на думку М.Козловець, повинно бути «збереження глибинних духовних цінностей національної культури та національних традицій» [6]. Роль держави та її соціальних інститутів, зокрема й школи та закладів позашкільної освіти, у цьому процесі незаперечна.

В умовах державної незалежності України принципово важливим є не лише ціннісне ставлення до суверенітету держави з боку молоді, а й готовність його боронити. Для збереження та укріплення української державності надзвичайно цінним, як зазначає М.Степико, є розвиток ідентифікаційного ядра [10]. Саме наявність чи відсутність національної ідентичності впливає на розуміння соціальної реальності, на ціннісні орієнтири особистості, на світоглядні засади і, як результат, на поведінку людини як громадянина держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Феномен національної ідентичності є об'єктом дослідження цілої низки гуманітарних наук. Нові соціально-культурні передумови формування особистості школяра вимагають актуалізації зазначеного феномена і в педагогіці. Наявність та доступність інформації, нові інформаційні технології, зміна способів і засобів комунікації та в цілому інформаційного контенту – реальність сучасності. У цих умовах інформаційна насиченість наукового й освітнього простору змінює характер історичного пізнання, усвідомлення особистістю історичного минулого та його впливу на сьогоденне життя.

Проблема людської індивідуальності, уперше з'явилася в контексті вивчення гуманістичного світогляду і обумовила виникнення сталої уваги до проблеми самопізнання особистості, а відтак, інтересу до проблеми національної ідентичності. Вивчення сутності та особливостей національної ідентичності було започатковано у дослідженнях Дж. Локка, Р. Декарта, Й. Канта, Г.В. Гегеля,

Л. Феєрбаха. Широко феномен національної ідентичності було розкрито ще в середині ХХ століття американським та західноєвропейськими вченими: П. Бергером, І. Гофманом, Ч. Кулі, Т. Лукманом, Дж.Г. Міда, Г. Теджфела, Р. Тернером, Т. Шибутані, Н. Еліаса та іншими. Зарубіжні вчені Ж. Дельоза, Ж. Дерріда, П. Рікера у своїх наукових дослідженнях розкривали сутність понять «відмінність», «однаковість», «ідентичність». У контексті філософського трактування науковці Ю. Габермас, М. Гайдеггер, І. Кант, Ж. Локан, Д. Рісмен, Ж. П. Сартр, Г. Фіхте, Д. Юм, К. Ясперс та інші, термін «ідентичність» визначають як наслідок процесу ідентифікації, яка передбачає взаємозв'язок людини із зовнішнім світом.

Явище національної ідентичності з позиції міждисциплінарності розкрили у своїх працях також і вітчизняні вчені: Н. Авер'янова, І. Бех, Т. Бойко, І. Грабовська, В. Демченко, К. Журба [4], Д. Калініченко, О. Кіндратець, Н. Ковтун, М. Козловець, О. Краєва, В. Кремень, Л. Нагорна [7], М. Панчук, М. Розумний, Ю. Руденко, Т. Сергієнко, В. Скуратівський, І.Шкільна, О. Хоменко та інші.

Українські вчені у своїх наукових розвідках плідно і цілеспрямовано вивчають витoki національної ідентичності, змістовий та функціональний її характер, розробляють теоретичні підвалини ідентифікаційного процесу та об'єктивні чинники розвитку феномену національної ідентичності умовах інтеграції та глобалізації сучасного світу.

У контексті історичного розвитку проблема національної ідентичності знайшла своє висвітлення у науковому працях українських істориків М. Степико [10], Н. Пашина, А. Козловець,

Суттєвим фактором у дослідженні щодо формування національної ідентичності в незалежній Україні слугують соціологічні дослідження, які були проведені Центром Разумкова, Фондом «Демократичні ініціативи

ім. Ілька Кучера», Київським міжнародним інститутом соціології, Школою Політичної Аналітики НаУКМА

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на вагомий поступ щодо розгляду проблеми національної ідентичності в науковому просторі, окремі аспекти означеного концепту залишаються мало розкритими. Виклики сьогодення, обумовлені широкомасштабним вторгненням та війна з росією, увиразнили актуальність проблеми формування національної ідентичності, з метою підготовки підростаючого покоління до оборони цілісності країни, збереження та розбудови її державності.

Мета статті – передбачає вивчення та розкриття особливостей формування національної ідентичності в умовах сучасних викликів.

Виклад основного матеріалу. Формування національної ідентичності підростаючого покоління в сучасних умовах світової глобалізації та інтеграції, в умовах впливу полікультурних факторів і, насамперед, зокрема в умовах російсько-української війни, є надактуальним. Оскільки, саме національна ідентичність фундаментально детермінує аксіологію особистості, її світосприйняття, спосіб мислення, комунікацію з іншими та громадське самовизначення.

Загальноприйнятним трактуванням національної ідентичності визнано тлумачення класика Е. Сміта. Е. Сміт пояснює національну ідентичність як: «підтримка і послідовне відродження визначеної сукупності цінностей, символів, спогадів, звичаїв, міфів і традицій, що утворюють своєрідну національну спадщину з метою самоідентифікації індивіда з цією унікальною спадщиною» [8].

У контексті дослідження нам прийнятна позиція вітчизняної ученої Л. Нагорної, яка визначає «ідентичність» у широкому значенні як: «один з

головних механізмів особистісного освоєння соціальної реальності, фундамент системи смислоутворення на основі індивідуального чи групового вибору» [7, с. 13].

У нашому дослідженні ми одностайні з твердженням Т.Бевз [1], на думку якої, з-поміж негативних факторів що впливають на формування національної ідентичності підростаючого покоління, є широкомасштабне збройне вторгнення та інформаційна війна росії проти України. Особливою причиною занепаду національних цінностей є: значна частина російськомовного населення, яка була позбавлення української мови; викривлення історичних фактів і не сповідування, як самобутності, української мови, культури та існування української нації; усунення української мови з медіапростору та багаторічна боротьба за статус російської як другої державної.

Збройна агресія росії в Україну утворила нові реалії, які зміцнили відчуття громадянської єдності та національної ідентичності. Українці доказали собі та всьому світу, що є нацією, яка ідентифікує себе як громадянське, демократичне суспільство, яке здатне боронити національну ідентичність та захищати територіальну цілісність, соборність та незалежність.

Погоджуємося також з точкою зору про те, що у ХХІ сторіччі національна ідентичність має відмінність від національної ідентичності інших історичних епох. Як вважає М. Гібернау, що «у глобальну добу національна ідентичність одночасно і міцніша завдяки більш потужним та ефективним стратегіям державотворення та становлення нації, проте і більш відкрита і вразлива до чужих впливів, які неможливо контролювати і не впускати в національний простір» [2, с. 201]. Найгостріше це простежується в сучасних умовах. Відтак, особливого усвідомлення та розуміння набирає за цих умов вплив глобалізації та інтеграції на формування та становлення національної.

Національна ідентичність як результат процесу ідентифікації особистості, не є остаточно сформованою, вона постійно оновлюється, модифікується, кожне наступне покоління привносить свій внесок. На формування національної ідентичності, як ми уже зазначали, впливають глобальні виклики, політичні та економічні зміни в суспільстві та негативні процеси. Це динамічна характеристика, яка може змінюватися, наповнюючись новим змістом, новими образами та символами. Відтак, варто відзначити, що, з одного боку, національна ідентичність виступає як об'єкт формування, з іншого – впливає на саме суспільство.

Розвиток національної ідентичності особистості обумовлюється віковими межами життя людини. Активне її формування припадає на період дитинства та підлітковий період, пов'язаний із переходом від «дитячої» ідентичності (Е. Еріксон) до «дорослої». Цей поступ обумовлений низкою базових змін в проходить в три етапи:

На першому етапі – особистість змінює спрямованість від зорієнтування на окремих значимих «Інших», як носіїв зразків і суджень про неї, до орієнтації на узагальненого «Іншого». На зміну окремим особистостям у підлітка формується узагальнені «Ми» і «Вони», з якими співвідносить свій образ;

Другий етап – підліток намагається більше орієнтуватися не на одиничні розрізнені соціальні ролі, а на їх сукупність. Для цього йому необхідно співставити ідентифікації, віддати перевагу окремим із них, домагатися, щоб співвідносити саме з «Я-образом».

Формування національної ідентичності на третьому етапі передбачає, поєднання із емоційним сприйняттям власної національної ідентифікації та національної гідності із усвідомленням поваги до інших культур, інших націй та етносів із готовністю до взаємодії.

Почуття патріотизму та формування національної ідентифікації дітей формується, коли вони починають усвідомлювати себе частиною культурно-історичної спільноти, стають причетними до народної культури. Таке дозвілля дієво можна організувати на базі позашкільного освітнього закладу.

Особливістю почуттів дітей шкільного віку є розширення області явищ, пов'язаних з малою Батьківщиною, які викликають ці почуття. Знайомство дітей з явищами суспільного життя сприяє зростанню соціального начала в почуттях, формуванню правильного ставлення до фактів навколишнього життя. У вихованні емоційно-чуттєвого компонента велике значення має приклад емоційного ставлення дорослих до дійсності. Від багатства проявів почуттів дорослих залежить емоційне сприйняття дітьми того чи іншого явища дійсності [12, с. 52]. Поведінковий компонент патріотичного виховання формується через соціальне спрямування: освоєння соціальних ролей, досвід соціальної взаємодії у відкритому соціумі, прилучення до демократичних форм життєдіяльності. Це все простіше здобувати на теренах позашкілля.

Так, в Центрі позашкільної освіти Волинської обласної ради створено і активно працює добровільне об'єднання дітей «Маленькі патріоти». Статут об'єднання обговорювали педагоги, батьки та вихованці. План роботи об'єднання «Маленьких патріотів» вміщує багато добрих справ, якими захоплюються діти. За допомогою сімейного виховання і забезпечення взаємодії сім'ї і позашкільного освітнього закладу було проведено численні заходи, які допомогли нашим захисникам у подоланні російської агресії. Як приклад, цікаво та змістовно пройшла дискусія «Що допомагає людині вижити під час війни?».

Висновок був таким:

- «Важливо зберігати сімейні зв'язки. У війні, коли навколо все звичне для тебе руйнується, родина стає опорою. Спільно переживати труднощі та

підтримувати одне одного стає найважливішим завданням. Це не лише забезпечує взаємну допомогу, але і надає відчуття безпеки»;

- «Віра та шалене бажання зберегти свою країну – це все, що залишається, це те, чого ворог відняти не може. Адже, тільки об'єднавшись можна прогнати чумну навалу, яка прийшла і хоче позбавити найдорожчого – світлого, вільного майбутнього»;

- «Важливо розвивати навички самозахисту. Вміння орієнтуватися в небезпечних ситуаціях, швидко приймати рішення можуть виявитися вирішальними для виживання. Знання правил надання першої допомоги, базові навички медицини та навіть невеликі навички оборони можуть допомогти уникнути багатьох проблем».

Своїм завданням, як директора позашкільного навчального закладу, бачу можливість зробити значний внесок у формування національної ідентичності особистості, особливо в умовах сучасних викликів. Ось кілька ключових аспектів, де директор може впливати:

1. Розробка та впровадження програм з національно-патріотичного виховання:

інтеграція національної культури: включення в навчальні програми заходів, що популяризують українську мову, літературу, історію, традиції та мистецтво:

співпраця з місцевими громадами та організаціями: організація спільних проєктів, екскурсій та зустрічей з відомими діячами культури та науки;

проведення тематичних заходів: відзначення національних свят, організація конкурсів, фестивалів та виставок, що сприяють усвідомленню національної ідентичності.

2. Створення сприятливого середовища для формування національної ідентичності:

підтримка української мови: заохочення використання української мови в повсякденному житті навчального закладу;

підтримка культурних ініціатив: надання можливостей для реалізації культурних та соціальних проектів, що підтримують національні цінності⁴

використання сучасних методів виховання: використання інноваційних педагогічних методів та технологій для залучення молоді до активної участі в культурному житті країни.

3. Підвищення кваліфікації педагогів:

Організація проведення тренінгів та семінарів: організація навчальних заходів для педагогів, спрямованих на підвищення їх компетенції у сфері національно-патріотичного виховання.

Обмін досвідом: Заохочення участі педагогів у професійних конференціях, форумах та обмінах досвідом з колегами з інших регіонів та країн.

4. Співпраця з батьками та громадськістю:

Проведення інформаційно-просвітницької роботи: проведення семінарів, лекцій та круглих столів для батьків на теми національної ідентичності та патріотичного виховання.

Волонтерські проекти: Залучення батьків та громади до участі у волонтерських проектах, що сприяють зміцненню національної ідентичності.

5. Використання сучасних технологій:

онлайн-платформ: створення та підтримка онлайн-ресурсів для популяризації національної культури та історії серед молоді.

соціальних мереж: використання соціальних мереж для просування ідей національної ідентичності та патріотизму.

Висновки. Отже, національна ідентичність – багатовимірний феномен, динамічна система, яка перебуває постійно під впливом різних соціально-культурних чинників. російсько-українська війна загострила проблему

формування національної ідентичності підрастаючого покоління, оскільки це війна за збереження власної ідентичності та за збереження власної суб'єктності.

Реалії сьогодення окреслили нове соціально-орієнтоване замовлення – формування національно свідомої особистості, із індивідуальної ієрархічної системою цінностей, серед яких перше місце належатиме національним цінностям та національної самоідентифікації.

Перспективним напрямком подальшого наукового пошуку є формування національної ідентичності підлітків в умовах позашкільної освіти. Сучасний педагог орієнтує мету освіти, яка зазначена в Законі «Про освіту»: метою повної загальної середньої освіти є різнобічний розвиток, виховання і соціалізація особистості, яка усвідомлює себе громадянином України, здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, трудової діяльності та громадянської активності.

З метою організації національно-патріотичного виховання молоді та підвищення його ефективності необхідно планувати свою педагогічну діяльність так, щоб формування національно-патріотичної свідомості в закладах освіти відбувалося на заняттях кожної дисципліни (гуртка). Здійснення системного національно-патріотичного виховання є однією з головних складових національної безпеки України.

Зазначимо, одним із завдань виховного процесу в позашкільному освітньому закладі – формування національних і духовних цінностей (традицій) українського народу. Це передбачає: виховання свідомого громадянина, патріота; формування у школярів потреби та вміння жити в громадянському суспільстві, духовності та фізичної досконалості, моральної, трудової та художньо-естетичної культури тощо.

Виховання дітей у закладах освіти, зокрема у закладі позашкільної освіти, не може здійснюватися спонтанно, важлива роль у цьому відводиться педагогу.

Отже, констатуємо, що формування національної ідентичності школярів є нагальною потребою та одним із основних завдань освітньої політики закладу освіти. Педагоги мають бути готовими до формування у дітей національно-державних цінностей як ідейного підґрунтя української ідентичності, піднесення рівня національної свідомості, базових складових патріотичного виховання молодого покоління України.

Національна ідентичність визначається системою цінностей, які формують особистість та визначають її сприйняття себе в контексті власного народу і культури. Освітнє середовище позашкільної освіти є важливим майданчиком для передачі та закріплення цих цінностей.

Список використаних джерел

1. Бевз Т. Українська ідентичність і національна безпека у викликах сьогодення. *Українознавство*. 2020. № 4. С. 143-158.
2. Гібернау М. Ідентичність націй. Пер. з англ. П. Тарашука. Київ. Темпора, 2012. 303 с.
3. Гнатенко, П. І. Феномен ідентичності. Монографія. Вінниця . Твори. 2022. 194 с.
4. Журба К. О. Формування національної ідентичності зростаючої особистості в умовах воєнного стану: досвід експериментальної реалізації. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2023. № 5(1), С. 1–6. URL: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5123>
5. Кіян О. Формування національної ідентичності учнівської молоді як умови консолідації українського суспільства в реаліях сьогодення. *Нова педагогічна думка*. 2023. № 1 (113). С. 86–92.

6. Козловець М. А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації. Монографія. Житомир. Видавництво ЖДУ ім. І. Франка, 2009. 558 с
7. Нагорна Л. Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань. Монографія. Київ. ІПЕНД ім. І. Ф. Кураса. 2011. 272 с.
8. Сміт Е. Національна ідентичність. Пер. з англ. П. Таращука. Київ : Основи, 1994. 224 с.
9. Стегній О. І. Національна ідентичність. *Енциклопедія Сучасної України : енциклопедія*. Електронна версія. Київ. Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2020. Т. 22. URL: <https://esu.com.ua/article-71062>
10. Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування. Монографія. Київ. Національний інститут стратегічних досліджень. 2011. 336 с
11. Столяренко О. Народознавство: формування у школярів ціннісного ставлення до людини. Рідна школа. 2000. №1. С. 14-16.
12. Асмолов А.Г. Системно-діяльнісний підхід до розробки стандартів нового покоління. Педагогіка. 2017. №4. С. 18 -22.
13. Коркішко О. Г. Виховання патріотизму як педагогічна проблема : наук. – метод. зб. вип. ХІХ / за заг. ред. проф. Сипченка В.І. Слов'янськ : СДПУ, 2003. 258 с.
14. Основи науково-педагогічних досліджень: навчальний посібник / Т. Ф. Бельчева та ін. Харків : друкарня «Print House», 2019. 217 с
15. Концепція «Нова українська школа». URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola> (дата звернення: 05.01.2019).
16. Коркішко О. Г. Виховання патріотизму як педагогічна проблема : наук. – метод. зб. вип. ХІХ / за заг. ред. проф. Сипченка В.І. Слов'янськ : СДПУ, 2003. 258 с.